

JADIDLARNING XIX–XX ASRLARDAGI TURKISTON AHOLISI IJTIMOIY-SIYOSIY, MA’NAVIY-AXLOQIY TURMUSH-TARZI HAQIDAGI QARASHLARI

Maxmudova Maxfuza

Alfraganus universiteti mustaqil izlanuvchisi
mahfuzamahmudova46@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada jadidlarning XIX–XX asrlardagi Turkiston aholisi ijtimoiy-siyosiy, madaniy hamda ma’naviy-axloqiy qarashlari keng qamrovli tarzda tahlil qilinadi. Tadqiqot jadidlarning adabiy va ijtimoiy asarlarida aks etgan kambag‘allik, savodsizlik, ayollar va bolalar muammolari hamda ularning ta’lim va ma’rifat orqali jamiyatni o‘zgartirish tashabbuslarini yoritadi. Analitik yondashuv va matnshunoslik metodlari asosida olingan natijalar jadid harakatining Turkiston jamiyatidagi barqaror ijtimoiy-ma’rifiy ta’sirini tasdiqlaydi.

Kalit so‘zlar: *Jadid, savodsizlik, ta’lim, kambag‘allik, ayollar, Turkiston, ma’naviyat, islohot.*

ABSTRACT

This article comprehensively analyzes the socio-political, cultural, and spiritual-moral views of the Jadids among the population of Turkestan in the 19th–20th centuries. The study highlights the problems of poverty, illiteracy, women and children reflected in the literary and social works of the Jadids, as well as their initiatives to change society through education and enlightenment. The results obtained based on the analytical approach and textual methods confirm the stable socio-enlightenment impact of the Jadid movement in Turkestan society.

Keywords: *Jadid, illiteracy, education, poverty, women, Turkestan, spirituality, reform.*

KIRISH

XIX–XX asrlar Turkiston tarixida murakkab siyosiy, ijtimoiy va madaniy burilishlar davri bo‘ldi. Bu davrda jadid harakati shakllanib, o‘zining ma’rifiy-pedagogik dasturlari orqali jamiyatni modernizatsiya qilishga intildi. Jadid ziyolilari — Abdulla Avloniy, Hamza, Fitrat, Behbudiy va boshqalar — o‘z asarlarida xalqning kundalik muammolarini, ayniqsa savodsizlik, qashshoqlik va ayollar maqomini ochiqchasiga muhokama qildilar [1–3]. Ularning yo‘l qo‘ygan tanqidiy mulohazalari va tashabbuslari Turkistonning keyingi intilishlariga asos bo‘ldi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Tadqiqotda birlamchi manbalar (jadidlarning nashr qilingan asarlari, gazet maqolalari, dramalar) va ikkilamchi manbalar (zamonaviy tarixchi va pedagoglarning tadqiqotlari) tahlil qilindi. Metod sifatida tarixiy-analitik, matnshunoslik va kontekstual tahlil ishlatildi. Tadqiqot davomida jadid asarlaridagi ijtimoiy-siyosiy mavzular (kambag'allik, savodsizlik, ayollar masalasi, milliy uyg'onish) identifikatsiyalab, ularning jamiyatga real ta'siri misol-dalillar asosida ko'rsatildi [4–5].

TADQIQOT NATIJALARI

Tahlil natijalari quyidagi asosiy xulosalarni beradi:

1. Ta'limni targ'ib qilish orqali o'zgarish: Jadidlar yangi usul maktablarini tashkil etish, o'qitish metodikasini modernizatsiya qilish orqali savodxonlikni oshirishni birinchi darajali vazifa deb bilishdi. Bu maktablar shaharlarda ham, qishloqlarda ham tezlik bilan o'z ta'sirini ko'rsatdi va o'quvchilarning madaniy saviyasini oshirishga xizmat qildi [4, 8].

2. Kambag'allik va ijtimoiy tengsizlik muammolari: Jadidlar asarlarida kambag'allik nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy-ma'naviy muammo sifatida talqin etildi. Avloniy boy-kambag'al tafovutini tanqid qilib, madaniyat va ta'lim yordamida bu muammoni bartaraf etish zarurligini ta'kidladi [1]. Hamza hunarmand va dehqonlarning iqtisodiy ahvolini tahlil etib, qashshoqlikni ijtimoiy strukturaviy sabablarga bog'ladi [2].

3. Ayollar va jamiyatdagi gender masalalari: Jadid asarlarida ayollar ta'limi va ijtimoiy ishtiroki muhim mavzulardan biri bo'ldi. Masalan, Hamzaning badiiy asarlarida ayollarning o'zligini anglash, ta'lim va erkinlikni izlash jarayonlari ochib berilgan [2, 6]. Bu mavzular konservativ ijtimoiy qatlamlar bilan to'qnashuvlarga olib keldi, ammo umumiy natijada ayollarning ta'limi sohasida sezilarli o'zgarishlarga turtki berdi.

4. Adabiyot va drama orqali ijtimoiy tahlil: Fitrat va boshqa jadid dramaturglar ijtimoiy voqealarni sahnalashtirish orqali keng omma ongiga ta'sir ko'rsatdilar.

Ular xalq voqealari, zulum va ekspluatatsiyani dramatik usulda yoritib, g'oyaviy uyg'onishni rag'batlantirdilar [3].

MUHOKAMA

Jadid qarashlari va tashabbuslari zamonaviy pedagogika va ijtimoiy nazariyalar bilan muvofiqlik ko'rsatadi. Ularning ta'limga bo'lgan urg'usi bugungi kunda ham aktual — ayniqsa mintaqaviy ta'lim dasturlarini yangilash va mahalliy madaniyatni saqlash masalalarida. Shuningdek, jadidlarning ijtimoiy adolat va ayol-erkak tengligi haqidagi g'oyalari keyingi sovet va post-sovet davridagi milliy ong shakllanishiga

ta'sir ko'rsatdi. Hozirgi tadqiqotlarda jadid merosini o'rganish milliy ta'lim siyosatini modernizatsiya qilish uchun muhim manba hisoblanadi [4–5, 9].

XULOSA

Jadidlar Turkiston jamiyatida ma'rifiy, madaniy va ma'naviy yangilanishlarni amalga oshirishga katta hissa qo'shdilar. Ularning ta'lim, adolat va ayol-huquqlari haqidagi g'oyalari bugungi kunda ham ta'lim va madaniyat sohasida dolzarb bo'lib qolmoqda. Tadqiqot natijalari jadid merosini zamonaviy o'quv dasturlariga integratsiya qilish va mahalliy madaniy-tarbiyaviy ishlarni kuchaytirishga xizmat qilishi mumkin.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Avloniy, A. (1917). Turkiy guliston yoxud axloq. Toshkent.
2. Hamza, H. (1914). Faqirlik nimadan hosil o'lur. Turkiston gazetasi.
3. Fitrat, A. (1918). Vose qo'zg'aloni. Buxoro.
4. Mirsaidova, N. S. (2022). The pedagogical views of the Jadids of Central Asia. Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture, 3(6), 230–233.
5. Suyarov, Z. K., & Ziyadullayev, A. Sh. (2024). The Jadidism movement in Central Asia regarding development trends. ResearchJet Journal of Analysis and Inventions, 5(2), 8–16.
6. Hamza, H. (1927). Qozining sirlari. Toshkent.
7. Nurullayev, J. K. (2025). Jadidism and politics: The political dimensions of the Jadid movement and its impact on national liberation movements. Journal of Agriculture & Horticulture, 5(3), 9–14.
1. Salayev, D. J., & Bekchanov, D. B. (2023). The Jadids are the founders of modern education in Central Asia: The example of the Jadids of Khorezm. Journal of Mamun Science, 1(1).
8. Yusupova, L. U. (2024). Humanitarian ideas in the views of the Jadid enlightenment. Central Asian Journal of Theoretical and Applied Science, 5(2), 10–13.
9. Khakimov, A. (2021). Jadidchilik harakati va uning o'rni. Toshkent: Fan nashriyoti.
10. Sultonov, B. (2023). Turkiston jadidchiligining ijtimoiy-siyosiy qarashlari. Journal of Central Asian Studies, 12(3), 45–60.